

Gülzar Səftər qızı Hüseynova¹⁴

FƏRİDƏ ƏLİYARBƏYLİ YARADICILIGINDA GƏNCƏ

Əlverişli coğrafi mövqedə yerləşən, qədim tarixə malik, həm Şərqi, həm Qərbi, ədəbi, mədəni dəyərlərini özündə birləşdirən Gəncə, Azərbaycanın ən qədim mədəniyyət mərkəzi kimi tanınır. Ta qədimdən müasir dövrdək burada ədəbiyyata, mədəniyyətə, sənətkara yüksək dəyər verilmişdir. XX əsr, ədəbiyyat tariximizdə sürətli inkişaf yolu keçmiş, həmçinin cəmiyyətimizdə köklü dəyişikliklərin baş verdiyi bir zaman bölümü olaraq daxil olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolunu təşkil edən Gəncə ədəbi mühitində XX əsrdə özünəməxsus inkişaf və yaradıcılıq yolu keçmişdir. XX əsrin 1960-2000-ci illərində Gəncə ədəbi mühitinin nümayəndələri öz yaradıcılıqları ilə ədəbiyyatımıza öz sanballı töhfələrini veriblər. Gəncə yetirdiyi elm adamları, incəsənət xadimləri ilə fəxr edir, amma söhbət ədəbi mühitdən gedirsə, bu şəhərdəki zəngin ədəbi mühitdən qaynaqlanan, öz sözü və dəst-xətti ilə hər zaman seçilməyi bacaran, məşhur rübai ustası Məhsəti Gəncəvi və Raziyyə Gəncəvi kimi qadın şairlərimizin yaradıcılıq bulağından bəhrələnən şairə-dramaturq Fəridə Əliyərbəylinin yaradıcılığından danışmaq mümkün deyil.

1924-cü il iyulun 2-də Gəncədə anadan olmuş Fəridə Əliyərbəyli burada orta məktəbi bitirdikdən sonra 1942-1947-ci illərdə Bakı Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsində təhsil almışdır. 1948-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Gəncə bölməsində kiçik elmi işçi kimi fəaliyyətə başlamışdır.

Mətbuatda dərc edilən bir sıra tarixi faktları vərəqlədikcə məlum olur ki, 1950-1952-ci illərdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Gəncə filialının işi bir qədər zəifləmişdi. Bu zaman Bakıda yazıçılar bir araya gələrək filialın fəaliyyətini canlandırmaq üçün tədbirlər planı hazırlayıblar. Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov və Əhməd Cəmilin iştirakı ilə keçirilən iclasda Gəncə filialının Fəridə Əliyərbəyli, Nazim Axundov və Nəriman Həsənzadədən ibarət bürosu təsdiq edilib. Fəridə Əliyərbəyli filialın məsul katibi seçilmişdir. O, 1953-1989-cu illərdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Gəncə bölməsinin rəhbəri kimi də fəaliyyət göstərmişdir.

Fəridə Əliyərbəyli ədəbi fəaliyyətə 1939-cu ildə "Kirovabad bolşeviki" qəzetində çap olunan "A dağlar" adlı şeiri ilə başlamışdır. Elə həmin vaxtdan da mətbuatda bədii yazıları ilə çıxışlar etmişdir. O, XX əsrin əvvəllərində Gəncədə yaşayıb-yaratmış Əkbərşah Ruhi barədə sanballı monoqrafiyanın da müəllifidir. 1955-ci ildə "Uşaqgəncənəşi" tərəfindən Fəridə Əliyərbəylinin "Arzular" adlı ilk kitabı çapdan çıxmışdır. Şairə bütün ömrünü və yaradıcılığını doğma şəhəri Gəncədə keçirmiş, burada yaşayıb yaratmışdır. Fəridə Əliyərbəylinin 1960-2000-ci illəri əhatə edən yaradıcılıq illərində doğma şəhəri Gəncəyə həsr etdiyi ədəbi nümunələr kifayət qədərdir. Fəridə Əliyərbəylinin nəşr olunan hər bir kitabı geniş oxucular və ədəbi ictimaiyyət tərəfindən hər zaman maraqla qarşılanmışdır. Filologiya elmləri namizədi Ruziyyə Quliyeva "Dünya, nə qəmlisən" kitabı haqqında yazır: "Kitabda toplanmış müxtəlif səpkili şeirlər və poemalar bugünkü həyatımızın dolğun mənzərəsini verir, babalarımızın keçdiyi şərəfli həyat yolunu bir daha yada salır. Bu poetik lövhələr korşalmış yaddaşlarımızı təzələyir, ruhumuza sevinc nuru bəxş edir. Qəmli dünyanın qəmləri içərisində məhv olmuruq, aydınlığa, işığa doğru can atırıq". Fəridə Əliyərbəylinin ayrı-ayrı kitablarında toplanmış şeirləri və poemaları onu həm lirik, həm də ictimai məzmunlu əsərlər müəllifi kimi tanıdığını bilib. O, yaradıcılığının son illərində əsasən "səkkizliklər" in yazılmasına böyük əhəmiyyət verirdi. Bu şeirlər çox böyük maraqla qarşılanırdı. Fəridə Əliyərbəylinin "səkkizliklər" i hər zaman ümumbəşəri fikir və duyğularla əhatə olunmaqla səciyyəvi, dolğun idi. Şairə Aləmzər Əlizadə onun barəsində xatirələrində belə yazır:

"Mən Fəridə xanımın bütün yaradıcılığına bələdəm. O, sonradan şair olmamışdı. O, şair doğulmuşdu, şair yaranmışdı. Bütün varlığı ilə yaradıcılığa bağlı bir xanım kimi heç vaxt sənətinə biganə qalıb onu arxa plana keçirmədi. Onu hər yerdə, hər zaman və hər şeydən uca tutdu". Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar mədəniyyət işçisi, şair-dramaturq Sahib İbrahimli isə Fəridə Əliyərbəyli xatırlayarkən onu "Gəncə yazarlarının anası" deyərək yad edir.

Fəridə Əliyərbəyli, həmçinin bir neçə dram əsərinin də müəllifidir. "Xan qızı", "Qonşular", "Günahkar qız", "Özgə yeri" pyesləri onun yaradıcılığının mühüm bir qolunu təşkil edir. "Xan qızı" tarixi dramı 1972-ci ildə qələmə alınmış və elə həmin ildə də Gəncə Dövlət Dram Teatrının səhnəsində Xalq artisti, rejissor Vaqif Şərifovun quruluşunda tamaşaya qoyulub. Qeyd etməliyəm ki, Fəridə Əliyərbəyli ilk dəfə olaraq Azərbaycan teatrında xan qızı Xurşudbanu Natəvan haqqında tarixi dram əsərinin yazılmasına müvəffəq olmuşdur. Səhnədə hadisələr cərəyan etdikcə XIX əsrdə Şuşada yazıb-yaradan Xurşudbanu Natəvanı görür, onun həyatına və o illərdə bir insan olaraq gördüyü xoşməramlı işlərə valeh olmaya bilmirsən. Tamaşada bu obrazı Xalq artisti Sədayə Mustafayeva ifa edib. Aktrisanın ifasında Xurşudbanu Natəvan həssas qəlbli ana, lirik, romantik təbiətli şairə, həm də mürtəcə qüvvələrə qarşı sərt və barışmazdır.

Fəridə Əliyərbəyli "Xan qızı" tarixi dramının yaranması haqqında öz xatirələrində yazırdı: "70-ci illərin əvvəllərində Xalq artisti Məhəmməd Burcəliyev mənim dram əsəri yazmağımın səbəbkarı oldu. Mən bu xeyirxahlığı heç zaman unutmaram. Biz ailəvi dost idik. Bir gün yenə bir yerə yığılıb söhbət edirdik ki, o, mənə Xurşudbanu Natəvan haqqında pyes yazmağımı məsləhət gördü. Elə bu söhbətdən sonra mən Natəvan haqqında axtarışlar etdim və "Xan qızı" adlı ilk pyesimi yazdım. Pyes üzərində işləyərkən nədənsə həmişə Xalq artisti Sədayə Mustafayevanın xoş siması gözələrimin önündən getmirdi. Sanki mən Xan qızı haqqında düşünərkən elə səhnədə artıq Sədayə xanımı görürdüm. Teatra təqdim etdim və bədii şüradə oxuyub bəyəndilər. Tamaşanı hazırlamağı gənc rejissor Vaqif Şərifova həvalə etdilər. Rejissor rol bölgüsündə elə bil ki, qəlbimdən hər zaman keçənləri, duyğularımı oxumuşdu. O, ilk olaraq Xan qızı rolunu Sədayə Mustafayevaya verməyi planlaşdırırdı. Bundan sonra qəlbimdə heç də narahatçılıq qalmadı. Həm aktrisanın, həm də rejissorun gücünə yaxşı bələd idim. Əsərin uğurlu səhnə taleyi olacağına inanırdım və belə də oldu".

¹⁴ Gəncə Dövlət Universitetinin dissertant; gulnar.huseynova@gmail.com

Bütün bunlarla yanaşı, xüsusi olaraq qeyd etməliyəm ki, Fəridə Əliyərbəyli poeziyada olduğu kimi, bütünlüklə səhnə əsərlərində də öz mövzularına daima sadıq qalmışdır. Müəllif insanın daxili aləmi ilə yanaşı, ictimai həyatda mövqeyinə də bir sənətkar münasibəti göstərirdi. Onun son illərdə qələmə aldığı əksər əsərlərində xüsusi olaraq Qarabağ hadisələri və baş verən olaylardakı faciələr, işğal altında olan torpaqlarımızda tökülən günahsız insan qanı, erməni vəhşilikləri bütün incəlikləri ilə göstərilməklə xatırlanır, yad edilirdi.

Fəridə xanım poeziyası kəhriz suları kimi safdır. Kəhriz suları kimi yerin alt laylarından süzülərək, zümzüməsiz, hayqırtısız, lal axır (1, 6). Şairənin “Ona xanım dedilər” kitabında yer alan şeirlər mövzu baxımından müxtəlifdir. Onun poeziya yaradıcılığının mövzusu müxtəlif olsada poeziyanın ana xəttini Gəncə haqqında şeirlər tutur. Doğma yurdu Gəncənin vəsfinə müxtəlif səpkili şeirlər həsr edən Fəridə Əliyərbəyli, Gəncəni başdan-başa gültüstana bənzətmiş, bu doğma məkanına sevgisini barizənə şəkildə bildirmişdir. “Bizim Gəncədə bahar”, “Gəncəli qız”, “Gəncəm mənim”, “Gəncəli qonaq”, “Çinar haqqında ballada”, “Bu sevdiyim şəhər” kimi şeirlər Nizami yurdu qədim Gəncəyə həsr olunan poeziya nümunələridir. 1953-cü ildə qələmə alınan “Bizim Gəncədə bahar” adlı şeir də bu qəbildəndir. Bahar fəslinin başdan-başa bütün füsunkarlığını vurğulayan şairə Fəridə Əliyərbəyli Gəncədə bahar fəslinin bir başqa gözəlliyə malik olduğunu xüsusi qeyd edir. Burada yaşıl çinarlardan libas geyinən Gəncə özəlliyi ilə seçilir.

Çinarlar ay çinarlar,
Vurğunam hüsnünü.
Sevdiyim Gəncə kimi,
Alışmışam mən sizə.

Bahar gözəl fəsildir.
Hər ölkədə, hər yerdə.
Lakin başqa hüsnü var,
Bizim doğma şəhərdə. (2, 4)

“Gəncəli qız” şeirində isə Türk ədəbiyyatında inqilab poeziyasının banisi, şair, yazıçı, dramaturq, ictimai xadim Nazim Hikmətin Gəncəyə gəlişi, Fəridə Əliyərbəylinin onunla görüşü şeirin əsas mövzusudur. Nazim Hikmətlə ilk görüşünü heç vaxt unutmayan Fəridə Əliyərbəyli bu görüşün təəssüratını bu şeirdə bütün təfəsilatı ilə ifadə etmişdir. Xitabət kürsüsündən çıxış edən şairə sanki bütün Gəncəyə səslənir.

Yaratdığın ağ günü
Üfüqlərdən üfüqə
Aylar, illər daşıyır.
Yarat!
Çırpın!
Qanadlan!
Sonsuz varidatımız!
Nizamının övladı,
Məhsətinin nəvəsi,
Qəhrəman
Gəncəli qız! (2, 11)

1970-ci ildə qələmə alınan “Gəncəm mənim” şeirində Gəncəyə həsr olunan şeirlər silsiləsindəndir. Doğma şəhərini canlı varlığa çevirərək, sanki onun dilindən öz əzəmətini, vüqarını, qədimliyini, ululuğunu nəzərə çatdırır. Bu şeirdə Kəpəz dağı, Göygöl, Gəncə çinarları Gəncənin simvolu kimi qəbul olunub.

Başım üstə keşik çəkən xan Kəpəzim,
O, xalqımın yenilməyən qüdrətidir.
Göygöl kimi bir pəridir hüsnüm mənim,
O, dağların qoynundakı məhəbbətdir. (2, 17)

Ulu Gəncəyə həsr olunan növbəti şeir “Bu sevdiyim şəhər” adlanır. Şairə bu şeirdə Gəncədə hər evin, hər küçənin, hər kərpicin, hər daşın belə ona nə qədər əziz, doğma olduğunu vurğulayır. O, bu şəhərdə göz açdığını, uşaqlıq illərini, gəncliyini, ilk eşqini, sevgisini, şairə kimi tanınmasını, ilk sevincini, kədərini bu torpaqla bağlayır, şirin bir xatirətək bütün bunları şeirində canlandırmağı bacarır.

Bu sevdiyim Gəncənin hər kərpici, hər daşı
Hər küçəsi, döngəsi, hər evi, hər qarışı
İstəklidir, doğmadır, mənə candan əzizdir.
Şair kimi xəyala burda daldım arabir. (2, 70)

Gəncə adı çəkildə onun qədimliyi, mədəniyyəti, söz, sənət beşiyi olması ilə yanaşı həmişə ağla ilk gələn Gəncə çinarları olub. Gəncənin simvolu kimi tanınan bu əzəmətli çinarlar ilin bütün fəslində Gəncənin park və xiyabanlarında özünəməxsus gözəlliyi ilə seçilir. Öz böyüklüyü, əzəməti ilə yay fəslində sanki çətir kimi ətrafına böyük kölgə salan bu çinarlar göylərə baş vuran, yaşıl örpəkli təbiət gözəlləridir. Poeziyada hündürlüyünü, məcazi mənada başı buludlara dəyən çinarlar kimi qələmə alan sənətkarlar, ədəbiyyat aləmində bu çinarlara xan çinarlar adı vermişlər. Çinarlar yurdu Gəncənin, şairə qızı Fəridə Əliyərbəyliyidə, bu mövzuya biganə qalmamış “Çinar haqqında ballada” adlı şeirində Gəncə çinarlarından söz açmışdır.

Çətirli küçədən

Keçirəm yenə.
Baxıram heyran-heyran,
Çinarları tər-təzə
Yaşıl örpəklərinə.
Göylərə baş vuran

Xan çinarlar. (2, 36-37)

Gəncə haqqında şeirlər şairinin "Pürəng çay" kitabında da yer almışdır. "Sevirəm Gəncəni", "Doğuldu qədim Gəncə", "Hacıkənd" kimi şeirlər doğma məkana, onun təbiətinə həsr olunmuş ən gözəl poeziya nümunələridir. "Sevirəm Gəncəni" adlı şeirində Fəridə Əliyərbəyli bir şairə kimi deyil, bu şəhərin doğma övladı kimi paytaxt Bakıyla Gəncəni müqayisə edir, öz doğma diyarında əzəmətli çinarlardan, başından qar əskik olmayan vüqarlı Kəpəzdən, zümrüd çalarlı təbiət möcüzəsi Göy-göldən, Gəncəni öz şair ruhuyla dünyada tanıdan dahi Nizamidən, Məhsətidən söhbət açaraq doğma şəhəriylə qürur duyur.

Ey ana torpaq!
Bəli, sevirəm bu yeri
Burda şair qəlbim
Boşaldı, doldu
Varaq-varaq.
Sevirəm Gəncəni sevirəm inan,
Ayrıla bilmərəm.
Mən bu yerlərdən
Mən bu diyardan. (3, 67)

Gəncə və onun ətraf mühitinin füsunkar gözəlliyi bütün Azərbaycanca tanınır. Şairinin uşaqlığının, gəncliyinin doğma məkanı olan bu yerləri, qarış-qarış vəsf etməsini "Hacıkənd" şeirində görürük. Şeirdə bu yerlərin yamyaşıl meşələri, sərin havası, buz kimi bulaqları şairəni xatirələrin qoynuna alıb uşaqlıq çağlarına götürür.

Hacıkənd qonaqlı, sərin nəfəslı,
Suyundan bir içim dadmağa gəldim.
Meşələrin sakit, quşların səslı,
Bulaqlar buz kimi,
Yaşıl otlar üstə bir az dincəldim. (3, 68)

Beləliklə, Fəridə Əliyərbəyli poeziyasında Gəncə mövzusunda ehtiram və məhəbbət həmişə öndə olmuş, özündə sonra səlfləri üçün ədəbi irsə çevrilmiş, bu gündə Gəncəyə həsr olunan şeirlər poeziyada sanballı sənət nümunələrinin yaranmasına yol açmışdır.

"Əzəldən qəm üstündə köklənmiş bu dünya kimsəni sona qədər sevmədi, ani, ötəri sevinclər qəmlə əvəzləndi. Gələn də, gedən də qəm odunda qovruldu" deyən Fəridə Əliyərbəyli 2011-ci ilin dekabr ayında Gəncədə əbədiyyətə qovuşmuşdur.

Şairənin misralarında deyildiyi kimi:

Dünya, nə qəmlisən yaranışından,
Gələn də peşiman, gedən peşiman.
Dünya, nə qəmlisən,
Nə qəmlisən sən. (1, 3)

Ədəbiyyat:

1. Əliyərbəyli F. "Dünya, nə qəmlisən" Gəncə. 2008
2. Əliyərbəyli F. "Ona xanım dedilər". Gəncə. 2008
3. Əliyərbəyli F. "Pürəng çay" Gəncə. 2008

Açar sözlər: Gəncə, poeziya, şairə, ədəbiyyat, şəhər

Key words: Ganja, poetry, poetess, literature, city

Ключевые слова: Гянджа, поэзия, поэтесса, литература, город

Резюме

Литературная среда Гянджи, являющаяся одной из ветвей азербайджанской литературы, в двадцатом веке прошла своеобразный творческий путь развития. 1960-х и 2000-х годах XX века представители литературной среды Гянджи своим творчеством внесли весомый вклад в нашу литературу. Среди них есть и Фариде Алиярбеили. Поэтесса всю свою жизнь провела и творила в своем родном городе Гянджа.

Summary

Ganja literary environment which comprises a branch of Azerbaijan literature went through a peculiar way of improvement and creation in the 20th century. In the span of time between the 1960s and the 2000s the representatives of Ganja literary environment gave a valuable contribution to our literature with their literary creation. Those include Farida Aliyarbeyli as well. The poetess led all her life and created in her native city Ganja.